

АНОТАЦІЯ

Гаврилюк А. С. Формування світоглядних основ «історії ідей» у культурологічних студіях Олексія Селівачова. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 034 – Культурологія. – Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, 2022.

Дисертація присвячена дослідженню наукових праць Олексія Федоровича Селівачова (1887–1919) з історії й теорії культури в гуманітарних студіях початку ХХ століття, що міждисциплінарно поєднували проблематику словесності, лінгвістики, мистецтва, психології, філософії та релігії, досліджувану ним з позицій народжуваної тоді феноменології.

З'ясовано, що рукописи О. Селівачова, як правило, повніші за публікації, оскільки при підготовці до друку здійснювалися цензурна правка, редакційні скорочення та втручання. Зазначено, що в умовах демократичного суспільства гостро постає необхідність повернення у простір культурного буття сучасної України незаслужено забутих історичних постатей, особливо тоді, коли це зумовлено обставинами тоталітарного минулого, що внесли викривлення в різні форми комеморативних практик.

Акцентовано увагу на потужному мистецькому, професійному і духовному потенціалі кільканадцяти поколінь одного роду. Встановлено, що при всій істотності родинної традиції, яка дає дитині, разом зі шкільною освітою, культурний ґрунт, найважливішим є особиста природна схильність, оскільки діти тих самих батьків обирали не завжди ту саму професію чи рід діяльності. І, нарешті, коли рід продовжувався кілька віків (без огляду на характер занять його представників), тільки це вже створювало саму можливість вивчення закономірностей і випадковостей вітчизняної історії та культури крізь генеалогічну призму. Такий підхід завжди переконує живою конкретикою.

Спостержена нами своєрідна «зміна віх» у текстах О. Селівачова після 1917 року не зумовлена політичною кон'юнктурою, адже в тогочасному Харкові 1918–1919 рр. влада найдовше належала не більшовикам, а німцям, гетманцям, денікінцям. Ідеться про загальне усвідомлення кінця культури імперського періоду. Імена уявних ідейних союзників, які залучає Селівачов, показують широке коло критиків і класики, й фольклорної традиції, котрі представляють усі напрями культурно-соціологічної думки XIX століття. Тут і революціонери-демократи (В. Белінський, М. Добролюбов, Д. Писарєв), ліберали (І. Бунін, М. Гершензон, І. Тургенєв), консерватори містичних і слов'янофільських відтінків (М. Гоголь, О. Міллер, В. Соловійов, О. Соболевський), шукачі релігійного відродження (Д. Мережковський, М. Неплюєв, Л. Толстой). При цьому вплив багатьох із них відчувається в текстах молодого харківського вченого.

Розглянуто тексти О. Селівачова, які відбивали ідейні суперечності революційної доби щодо ставлення до класики та новітніх форм художньої творчості в аспекті пріоритету естетичних або морально-дидактичних критеріїв. Виявлено, що тексти молодого харківського вченого відображали, якими саме шляхами глорифікація наприкінці XIX ст. фольклорної та поетичної класики швидко змінювалася на початку наступного століття критичним ставленням. І сприяли цьому найрізноманітніші чинники у широкому спектрі від консервативних антипрогресистських ідей – до модерністських і авангардних інтенцій радикального оновлення.

Висвітлено питання віри, релігії й атеїзму, богоявлення та богоборства у поезії символістів і зроблено висновок, що ліричні герої розглядуваних О. Ф. Селівачовим авторів у неприйнятті пересічності, банальності – поновому розвивали сформовані ще раніше ідеї: «поет і натовп», обоження реальності й обоготворення власної особистості. Молодий учений, попри свою швидше консервативну світоглядну позицію, захоплено вітав ще не визнане всіма сучасниками мистецтво модерністів, передусім як талановите, багате новими формами й смислами художнє явище, сумнівався в

справедливості застосовуваного до неї ярлика «декаданс», усвідомлював відсутність прямої відповідності між естетико-художніми преференціями, політичними й релігійними переконаннями.

Констатоване усвідомлення О. Селівачим, що конфлікти «старого й нового» неминуче тривають упродовж усієї історії, набуваючи своєрідних особливостей у кожній епосі та країні. Митці й учені, творчість яких аналізує вчений, передусім поглинуті пошуками істини й естетичної довершеності, тому недоречно розподіляти їх на дві альтернативні групи – віруючих ідеалістів і матеріалістичних атеїстів. Із констатацій автора випливає, що духовність, попри наукові чи поетичні декларації, виявляється не тільки в релігійному, а й у демонічному вимірі, що подеколи збігаються.

З'ясовано зміни в обсязі та розумінні понять народності, національності, націоналізму та культурної належності в різних напрямках європейської думки ХІХ – початку ХХ століть, часті збіги в архаїчній свідомості таких понять, як народ, мова, віра. Простежено, як у ліберальній думці Нового Часу зростала секуляризація, десакралізація та релігійна толерантність. Водночас консервативні концепції відроджували, освячували і поетизували етнічні цінності. Крім релігійного, розвивався культурний прозелітизм, а також уявлення про особливу цінність «обраних» рас і племен.

Не претендуючи на узагальнення (для цього не маємо достатньо репрезентативного матеріалу в епістолярії), ми обмежилися констатацією, що з усіх друзів активніше О. Селівачов листувався в юності з етнічним поляком Адамом, а в дорослому віці – російським письменником єврейського походження Михайлом Гершензоном. Останньому присвячено першу опубліковану працю Селівачова – про Даумера; наступну, «Психологію юдофільства» – православному естонцю Іванові Юрьєнсу, інші праці – ще двом репресованим пізніше великоросам, всесвітньовідомому Михайлові Бахтіну та колишній фрейліні й капітанові «Армії Спасіння» Марії Мясоедовій.

Зазначено, що підвищена увага до проблематики юдофільства, юдофобії та прозелітизму зумовлена тогочасною їх актуальністю в більшості країн Європи, де посилення процесів християнізації та натуралізації євреїв і підвищення їхньої ролі в економіці, політиці, науці, супроводжувалося зростанням антисемітських настроїв, інколи погромами. Попри це, діячі культури єврейського походження відігравали дедалі помітнішу роль у суспільстві.

Оскільки найбільше написано О. Селівачовим про трьох яскраво-контroversійних персонажів – Даумера, Розанова й Маутнера, доходимо висновку, що його вабили складність і суперечливість як імпульси наукового пошуку. З'ясовуючи різномовну картину світу в творах останнього, він захоплювався його письменницькою майстерністю не менше, ніж дослідницькою глибиною, та намагався переконати, що в науковій лексиці, де метою словесного твору є не збудження художніх емоцій, а повідомлення точних понять і суджень, неминуча багатозначність і метафоричність мови є перешкодою. Емоційна забарвленість окремих слів, полегшуючи досягнення бажаної виразності в поетичному творі, була зайвою та шкідливою там, де потрібна передача об'єктивного знання, вільного від упередженого пристрасного почуття.

З'ясовано, що ґрунтовна гуманітарна освіта, зокрема в університетах Німеччини, близьке до мистецтва різноконфесійне родинне середовище, життя на поліетнічних окраїнах Імперії сформували у О. Селівачова багатий науковий тезаурус і широкі культурні погляди. Його тексти засвідчують знання грецької, латинської, англійської, французької, польської мови, німецькою він володів як рідною. Все це, помножене на непересічні особисті здібності та працьовитість, виробило надзвичайно великий обсяг професійного ресурсу, який реалізувався тільки частково. На заваді стали події революції, громадянської війни та рання кончина на 33-му році життя.

На межі XX і XXI століття його праці знову привертають увагу, видаються та перевидаються, хоча зроблено ще далеко не все для їх

популяризації та ширшого введення в сучасний науковий обіг, як і для «реконструкції» біографії вченого за наявними розрізненими відомостями.

Ключові слова: Селівачов Олексій, історія ідей, культурологічні студії, міждисциплінарні дослідження, прозелітизм, релігія й атеїзм, світоглядні основи.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Стаття у науковому фаховому виданні України

1. Гаврилюк А. С. Сприйняття та викладання художньої творчості за текстами харківського культуролога Олексія Селівачова. *Питання культурології*. 2020. № 36. С. 195–205.

Розділ у колективній монографії

2. Гаврилюк А. Національне та конфесійне в житті й творах Олексія Селівачова. *Селівачев А. Ф. Психологія юдофільства и другие сочинения*. Под науч. ред. А. А. Пучкова. Нью-Йорк : Алмаз, 2021. С. 407–497.

Стаття в іноземному науковому періодичному виданні

3. Gawryliuk A. Kwestii narodowości w dziełach i życiu historyka kultury Aleksego Seliwaczowa . Knowledge, Education, Law, Management. Lublin, 2020. № 6(34). Vol. 1. S. 72–82.

Опубліковані праці апробаційного характеру

4. Гаврилюк А. С. «Історія ідей» у працях Олексія Селівачова (1887–1919). *Сьомі Платонівські читання* : тези доповідей Міжнародної наукової конференції. Київ : Видавництво Людмила, 2020. С. 77–78.

5. Гаврилюк А. С. Символізм у поезії й живопису: Вячеслав Іванов і Мікалоюс Чурльоніс. *Восьмі Платонівські читання* : тези доповідей Міжнародної наукової конференції. Київ : Видавництво Людмила, 2021. С. 187.

6. Гаврилюк А. Проблематика віри, релігії й атеїзму в працях Олексія Селівачова (1887—1919). Народне мистецтво ХХІ століття: актуальні напрямки досліджень : тези доповідей Четвертої Міжнародної міждисциплінарної заочної конференції. Львів : Видавництво Інституту народознавства НАН України, 2021. С. 30–33.

**Опубліковані праці, які додатково відображають
наукові результати дисертації**

7. Гаврилюк А. С. Роль традиції у становленні творчої особистості (на прикладі п'яти поколінь Селівачових). *Народознавчі зошити*. 2020. № 1(151). С. 177–189.

8. Гаврилюк А. С. Проблематика віри, релігії й атеїзму в працях Олексія Селівачова (1887–1919). *Народознавчі зошити*. 2020. № 5(155). С. 1175–1188.